

Ivor Kranjec – Palmira Krleža

Osvrt: *Aspice hunc opus mirum*

Odsjek za povijest umjetnosti
 Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
 Ivana Lučića 3
 HR - 10000 Zagreb

Review: *Aspice hunc opus mirum*

Prikaz / Review
 UDK / UDC: 7.072.2Jakšić, N.
 DOI: 10.15291/ars.3188

Zbornik povodom sedamdesetog rođendana Nikole Jakšića / Festschrift on the occasion of Nikola Jakšić's 70th birthday, (ur.) Ivan Josipović, Miljenko Jurković, Dissertationes et Monographiae 15, Zadar - Zagreb - Motovun: Sveučilište u Zadru, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu, 2020., 640 str., ISBN 978-953-331-304-7 (Sveučilište u Zadru), 978-953-8250-10-1 (IRCLAMA)

SAŽETAK

U tekstu se prikazuje zbornik *Aspice hunc opus mirum* izdan u povodu sedamdesetog rođendana profesora *emeritusa* Sveučilišta u Zadru, dr. sc. Nikole Jakšića. Zbornik je izdalo Sveučilište u Zadru i Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu i predstavlja obimno štivo od pet stručnih te četrdeset i dva znanstvena članka hrvatskih i međunarodnih stručnjaka iz područja povijesti umjetnosti, arheologije i povijesti, kronološkog raspona od kasne antike do devetnaestog stoljeća, podijeljena u četiri tematska bloka. Članci pokrivaju širok raspon tema: od klesarskih produkcija i metodologija proučavanja skulpture, zlatarstva i primijenjenih umjetnosti, ikonografskih studija do povijesne topografije istočnojadranskog prostora, odajući počast bogatom znanstvenom opusu profesora Jakšića.

Ključne riječi: Sveučilište u Zadru, Nikola Jakšić, *Festschrift*, skulptura, ikonografija, zlatarstvo, kasna antika, rani srednji vijek, umjetnost srednjeg vijeka, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu (IRCLAMA)

ABSTRACT

The review presents the Proceedings of *Aspice hunc opus mirum* published on the occasion of the 70th birthday of Nikola Jakšić, Ph.D, Professor Emeritus at the University of Zadar, published by the University of Zadar and the International Research Centre for Late Antiquity and the Middle Ages at the University of Zagreb. It is an extensive volume with forty-seven articles written by Croatian and international scholars from the fields of art history, archaeology, and history, spanning the period from Late Antiquity to the 19th century and divided into four thematic blocks. The articles cover a wide range of topics, including stonemasonry productions and methodologies in studying sculpture, goldsmithing and applied arts, iconographic studies, and historical topography of the Eastern Adriatic area, paying tribute to the rich scholarly opus of Professor Jakšić.

Keywords: University of Zadar, Nikola Jakšić, *Festschrift*, sculpture, iconography, goldsmithing, Late Antiquity, early Middle Ages, medieval art, International Research Centre for Late Antiquity and the Middle Ages at the University of Zagreb (IRCLAMA)

Zbornik objavljen u povodu sedamdesetog rođendana profesora *emeritusa* Sveučilišta u Zadru, istaknutog povjesničara umjetnosti Nikole Jakšića, nosi naslov *Aspice hunc opus mirum* („Pogledaj ovo divno djelo”), koji se referira na natpis na luku oltarne ograde splitske katedrale iz 8. stoljeća – hrvatski prijevod pridjeva *mirus* dođuše oduzima od značenja, prikladniji su engleski *wonderful* ili *remarkable*, no to je, u svakom slučaju, zaista naslov koji dostojno sažima ovaj obiman zbornik tekstova (četrdeset i dva ukupno) velikih europskih stručnjaka iz područja povijesti umjetnosti, povijesti, arheologije te koji pokrivaju jednako tako širok kronološki raspon od kasne antike do devetnaestog stoljeća.

Kao što urednici, Ivan Josipović i Miljenko Jurković, ističu u *Predgovoru*, relativno duga priprema zbornika, koja je počela u proljeće 2018. godine i koju je dodatno prolongirala pandemija bolesti COVID-19, zapravo se ispostavila sretnom okolnošću, ne samo zato što se dobilo na vremenu pripreme zbornika, već i zbog toga što je njegovo izdavanje dodatno moglo biti poduprto međunarodnim znanstvenim projektom *GLOHUM – Globalni humanizmi: novi pogledi na srednji vijek (300 - 1600)* koji, u sklopu programa Znanstvena suradnja, financiraju Hrvatska zaklada za znanost i Europski socijalni fond. Glavni cilj projekta je revidirati tradicionalnu periodizaciju razdoblja od kasne antike pa sve do ranog novog vijeka, što se uvelike poklapa i sa znanstvenim interesima Nikole Jakšića, koji je, zajedno s urednicima, jedan od njegovih suradnika. Tako se većina tekstova zbornika može svesti pod zajednički nazivnik tema drukčijeg pogleda na dugi srednji vijek; tema koje se tiču skulpture ranog srednjeg vijeka: klesarske produkcije, metodologije istraživanja tog materijala; umjetničkog obrta, poglavito zlatarstva; minijaturnog slikarstva iluminiranih rukopisa te tema srednjovjekovne povijesne topografije – tema kojima nas je profesor Jakšić tijekom svoje bogate karijere itekako zadužio.

Zbornik je podijeljen na tematske blokove – po kronološkom ključu. Započinje tekstovima bliskih suradnika i prijatelja profesora Jakšića, osim *Predgovora* urednika, tu su i biografska bilješka i detaljna bibliografija profesorovih asistenata, a danas docenata na Odjelu za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zadru, Ivana Josipovića i Meri Zornije. Slijede ih tekstovi Josipa Belamarića i Romana Meštrovića koji na osoban način ističu pojedine aspekte profesora profesionalnog i političkog djelovanja. Prvi je, i daleko najveći, tematski blok tekstova posvećen razdoblju kasne antike i ranog srednjeg vijeka (do romaničkog razdoblja). Započinje teorijskim promišljanjima M. Jurkovića o srednjovjekovnim renesansama i prijedlogu novog termina za umjetnost najviših krugova koja se, tijekom razdoblja „dugog srednjeg vijeka”, ugleda na umjetnost kršćanske antike – dvorska umjetnost (*the art of the court*). D. Milinović se također bavi problematikom elitnih narudžbi – kroz analizu prikaza na kasnoantičkim srebrnim pladnjevima kao predmetima reprezentacije moći i kao materijalnih svjedočanstava o mreži klijentelizma između cara i važnih aktera u društvu (prije svega vojničke elite). G. Cuscito, kroz epigrafsku analizu i analizu arheoloških ostataka, istražuje najraniju kršćansku prisutnost u Saloni, na tragu predaje iz 10.-11. stoljeća da je sv. Dujam bio učenik sv. Petra. Zaključuje da nema nikakvih dokaza za utvrđivanje postojanja kršćanske zajednice u Saloni prije druge polovice 3. stoljeća.

G.-P. Brogiolo donosi rad koji predstavlja prvu objavu rezultata projekta istraživanja najranijih arhitektonskih struktura na mjestu crkve Sv. Justine u Padovi, koji su, stratigrafskom i materijalnom analizom, datirani u početak 6. stoljeća – zasad je identificiran istočni dio kompleksa bazilike, apsida i njezin zapadni dio. M. Čaušević-Bully i S. Bully također donose prvu objavu analize vrijednog nalaza kasnoantičkog (datiranog u kraj 4. ili početak 5. stoljeća) češlja s prikazima Kristovih čuda, pronađenog na mjestu kasnoantičkog rezidencijalnog i gospodarskog sklopa blizu crkve u Mirinama na Krku. Riječ je o luksuznom bjelokosnom predmetu čiju

funkciju još valja utvrditi, no s obzirom na ikonografiju scena Kristovih čuda, može se pretpostaviti da je bio korišten u doktrinarne svrhe. Ž. Peković donosi detaljnu strukturalnu analizu monumentalne maritimne imperijalne vile u Polačama na Mljetu, uz pregled dosadašnjih istraživanja i komparativnu analizu s poznatim sličnim primjerima, te nudi prijedlog njezine rekonstrukcije. Problematici se elitnih narudžbi vraća E. Cirelli i to na primjeru Ravenne. U relativno širokom vremenskom razdoblju od 4. do 8. stoljeća istražuje na koji su način elitne narudžbe (od carske obitelji, ostalih pripadnika aristokracije, te crkvenih elita) utjecale na topografiju grada. Na njegovo se istraživanje odlično nadovezuje istraživanje C. Rizzardi koja se bavi narudžbama prvog nadbiskupa Ravenne, Maksimijana i to u samom gradu te u rodnoj mu Puli (Sv. Marija Formosa, Sv. Andrija). Kroz fokus na Maksimijana kao pripadnika najvišeg društvenog sloja istražuje kojim postupcima, prije svega zakonodavnim, no i religijskim – kroz obnovu ortodoksije, Ravenna postaje glavni vjersko-politički centar na zapadu, te kako se tu uklapa umjetnost kao *instrumentum regni*. Svojevrsni ravenatski triptih zaključuje tekst P. Novare o nadbiskupskim ukopima u bazilici Sant'Apollinare in Classe kroz detaljnu analizu inskripcije s imenom biskupa Giovannija V. iz 731. godine. – osobito u odnosu na biskupove donacije tadašnjem samostanu Sv. Apolinara.

D. Džino se vraća temama istočnog Jadrana, i to jednom od istaknutijih problema domaće historiografije, a to je „propast” Salone sredinom 7. stoljeća. Dodatno osnažuje tezu da razaranja Salone sredinom 7. stoljeća nije bilo – što potvrđuje postojanje luke u Vranjicu, materijalni nalazi koji se datiraju u sredinu 7. stoljeća, tragovi naseljenosti koji postoje sve do 8. stoljeća, posjet opata Martina u 641. – što znači da je nekakve crkvene organizacije ipak bilo. Smatra da je Salona bila postupno napuštana sve do 780-ih te dopušta mogućnost da se nekakvo razaranje dogodilo poslije u 8. stoljeću. P. Štih na temelju primjera dviju loza karolinške aristokracije koje su, između ostalog, vladale i Istrom, Unruochinga i Hunfridinga, analizira odnose karolinških elita i njima podređenih Slavena na jugoistočnoj granici Karolinškog Carstva, te utvrđuje da su kontakti bili mnogo intenzivniji, no što se dosad mislilo – primjerice Eberhard, najpoznatiji Unruoching, imao je kontakte s knezom Trpimirom, dok je grof Witigowo, koji je djelovao u Karantaniji, imao kontakte s Pribinom i s Hunfridinima. Bizantološkom se temom bavi I. Basić koji analizira bizantski dvorski ceremonijal na temelju zapisa (*Versus marini*) Amalarija iz Metza, koji je na bizantskom dvoru boravio 813. – 814. kao vođa franačke delegacije čija je misija bila potvrditi mirovni sporazum u Aachenu (812.). P. Chevalier analizira natpise i monograme na liturgijskim ogradama 6. i 7. stoljeća, što je tradicija koja će se poslije dodatno razvijati i u ranom srednjem vijeku. Temom se skulpture tog razdoblja pak bavi M. Beghelli, i to identifikacijom radionice koja na početku 8. stoljeća radi u katedrali u Ventimigliji, a koja se dosad pripisivala *Pijemontsko-provansalskoj radionici* s kraja 8. stoljeća. Uvelike se oslanjajući na metodologiju profesora Jakšića – kroz temeljitu analizu ulomaka s fokusom na njih kao cjelinu, nudi i rekonstrukciju jedne oltarne ograde te ambona. M. Zornija analizira natpis na poznatoj marmornoj arkadi s lavovima ciborija katedrale Sv. Tripuna u Kotoru te utvrđuje njegove uzore u beneventanskoj kaligrafiji, i to u produkciji pretpostavljenog katedralnog skriptorija, posebno *Kotorskog pontifikala* iz 12. stoljeća.

J.-P. Caillet vraća se temi pretpostavljenog bizantskog utjecaja na crkve 10.-11. stoljeća s kupolama, vodeći računa o njihovu predromaničkom karakteru, te smatra mogućim da su dalmatinska rješenja utjecala na širenje tog tipa u smjeru zapadnog Mediterana, poglavito Katalonije. N. Budak donosi nove spoznaje o vladarskoj dinastiji Krešimirovića, koja dolazi na vlast nakon ubojstva Miroslava, i to s Krešimirom II., koji uzima ime arhandela Mihovila, dok njegova žena uzima ime sv. Helene, majke cara Konstantina. Nova je vladarska dinastija afirmirala svoju moć, između ostalog, i gradnjom samostana i vladarskog mauzoleja u Solinu, čija pozicija nije bila slučajna – namjerno se nastojala približiti Splitu kao metropolitanskom središtu, no i Zadru – što govori i o nastojanju uspostavljanja prisnijih veza s Bizantom. I. Josipović i L. Kraljević vraćaju se problematici klesarske produkcije te utvrđuju da je začelna arkada poznatog *Ciborija prokonzula Grgura*, koji je Petricioli pripisao *Zadarsko-solinskoj (plitskoj) klesarskoj radionici* djelatnoj u drugoj četvrtini 11. stoljeća, zapravo spolija koja je pripadala ranijem ciboriju zadarske katedrale i pripisuju je radionici *Majstora zadarskih ambona*, aktivnoj u prvom desetljeću 9. stoljeća. Dodatno osnažuju svoje pretpostavke komparacijom s ulomcima ciborija pronađenog u ranokršćanskoj crkvi Sv. Tome, također pripisanom *Zadarsko-solinskoj klesarskoj radionici*, koji oponaša ovaj Grgurov i u začelnoj arkadi, koja je u njegovu slučaju u stilsko-morfološkom pogledu izvedena identično kao i njegove preostale arkade.

M. Skoblar donosi zanimljivu ikonografsku temu pojave grifona u dalmatinskoj skulpturi 11. stoljeća, na primjerima iz dvaju središta – Zadra i Splita, i to putem pojačanog uvoza tkanina iz Bizanta i Bliskog istoka posredstvom Venecije. Problematici prikaza mitoloških bića pridružuje se i S. Riccioni svojom novom interpretacijom mramornih ulomaka iz kolekcije venecijanske galerije Franchetti

(Ca' d'Oro). Animalne prikaze dvaju mitoloških bića u biljnim viticama datirane u drugu polovicu 12. stoljeća Riccioni reinterpretira kao motive mantikore i sfinge na temelju stilsko-komparativne analize te ih uz pregled podrijetla motiva sagledava iz nove simboličke perspektive, tražeći poveznicu religijskoj literaturi i simboličkoj borbi između Dobra i Zla.

E. Elba nastavlja poglavlje člankom o dalmatinskim rukopisima pisanim beneventanom, kojim čini odmak od tradicionalne interpretacije temeljene na paradigmi odnosa „centra” i „periferije”. Dalmatinski beneventanski korpus proučava u svjetlu odnosa s istaknutim središtima na Apeninskom poluotoku. Lokalne posebnosti dalmatinskih primjera redefiniraju će ne kao rezultat zakašnjelog praćenja daljinskih talijanskih uzora, već kao rezultat razvoja te tradicije u specifičnoj lokalnoj okolini sa snažnim (kasno)antičkim supstratom. Uzimajući u obzir i okolnosti tada aktualne gregorijanske reforme, autorica pruža novo shvaćanje „beneventanske zone” kao policentričnog kulturnog područja s intenzivnom dinamikom međukulturne razmjene u kojem dalmatinski primjeri izvedbom i svojim kulturološkim značenjem stoje uz bok „uzorima” s prostora južne Italije. Obradi rukopisnog materijala pisanog beneventanom pridružuje se i G. Orofino koja izlaže nove spoznaje o relativno nepoznatom primjeru misala iz okolice Barija, od kojeg je sačuvano tek 18 listova pohranjenih u nekoliko švicarskih zbirki. Sačuvani fragmenti autorici ipak dopuštaju kodikološku, paleografsku i tekstnu analizu te stilsku analizu iluminacija, čiji rezultati upućuju na vrlo kvalitetnu produkciju jedinstvenog autora iz druge polovice 11. stoljeća.

T. Vedriš vraća se temi direktno povezanoj sa zadarskim urbanim ambijentom, točnije samostanskoj crkvi Sv. Krševana. Povijesni izvor iz 18. stoljeća s crtežom izgubljenih natpisa iz apside crkve motivirao je autora na moguću reinterpretaciju značenja natpisa koji, između ostaloga, svjedoči o posveti crkve 1175. te o navodnom vremenu prijenosa svetčeva tijela u Zadar tijekom druge polovice 7. stoljeća. Analizirajući brojne kasnije povijesne dokumente, srednjovjekovne i novovjekovne, kao i rezultate recentnih istraživanja N. Jakšića, T. Vedriš pruža alternativno viđenje povijesne situacije u kojoj stvarnu kronologiju suprotstavlja kasnosrednjovjekovnom „društvenom znanju”, odnosno ondašnjem viđenju povijesnih događaja. Takva potencijalno čak i pogrešna, pa i ciljana interpretacija povijesti u kasnom srednjem vijeku svejedno je bila izrazito važan čimbenik u političkom, društvenom i javnom životu Zadra. S. Gioanni pak donosi rezultate istraživanja povijesti „susjedne” zadarske crkvene institucije, zadarskog kaptola, te povijest štovanja svete Anastazije od prenošenja njezinih relikvija u 9. stoljeću. Fokus rada je na važnom papinskom dokumentu iz 1198. godine kojim tada novoizabrani papa Inocent III., suočen s rastućom venecijanskom prijetnjom zadarskoj zajednici, osigurava Zadru određeni stupanj autonomije, između ostaloga i u izboru gradskog biskupa, te putem crkvene diplomacije nastavlja štititi papinske političke interese na istočnoj obali Jadrana.

Poglavlje *Kasni srednji vijek* započinje A. Nekić kronološki organiziranim pregledom povijesti Zagrebačke biskupije u razdoblju druge polovice 13. i samog početka 14. stoljeća, odnosno za vrijeme stolovanja biskupa Timoteja, Antuna, Ivana i Mihaela. Period sutona moći mađarske kraljevske dinastije i jačanja lokalne plemićke elite autor promatra kroz prizmu diplomatskog djelovanja Kaptola te različitih strategija biskupa u borbi za politički utjecaj u kontinentalnoj Hrvatskoj. Nastavak na temu nastajskih i plemićkih borbi u 14. stoljeću donosi M. Ančić koji reinterpretira uvriježenu priču o otmici hrvatsko-ugarske kraljice Marije i njezine majke Elizabete 1386. te navodnom ubojstvu Elizabete godinu dana poslije u novigradskom zatočeništvu. Na temelju kritičke analize povijesnih izvora, M. Ančić iznosi tezu kako je priča o nasilnoj smrti kraljčine majke upitne održivosti. Njoj u prilog govori tek jedan onovremeni izvor, *narattio* isprave kraljevske kancelarije 1387. izdan u Marijino ime. M.

Ančić smatra da je vjerojatnije riječ o umjetnom konstruiranju „javne istine”, odnosno lažiranju ubojstva, u kontekstu pretenzija Sigismunda na kraljevsko prijestolje.

G. Valenzano u svojem radu razmatra elemente čuvenog Giottova oslika kapele Scrovegni. Autorica reinterpreтира neke od poznatih motiva (prikaz zvijezde repatice u sceni Poklonstva kraljeva, prikaz dvaju *coretta* ili fantastični prikaz *Invidiae*) u kontekstu širenja novih znanstvenih i filozofskih misli na početku 14. stoljeća kojima je svjedočio i sam umjetnik. Raspravi su dodana i dva motiva iz scene Posljednjeg suda, darivanje kapele te *Duh* koji pridržava križ koji se također reinterpreтирају, čime se otvaraju nova pitanja o kompleksnosti Giottova simbolizma. A. Mišković u svojem radu predstavlja osvrt na srednjovjekovne relikvije te njihove direktne veze s procesijama u liturgijskim prostorima, odnosno izvan njih u slučaju procesija s postajama. Uz predstavljanje tema, motiva i njihove simboličke uloge, A. Mišković donosi detaljnu analizu i lokalnih srednjovjekovnih relikvijara iz Zadra i okolice (Nin, Novalja), te na temelju povijesnih izvora rekonstruira tijekom procesija u kojima su ti artefakti činili glavnu ulogu. Na temu umjetničkog obrta nastavlja se M. L. Mezzacasa predstavljajući doprinos poznavanju zlatarske baštine Veneta na primjeru dvaju zlatnih kaleža datiranih u 14. stoljeće. Za prvi kalež iz okolice Belluna ustvrđuje kako pripada lokalnoj proizvodnji, dok je primjerak pohranjen u crkvi Sv. Stjepana Prvomučenika jedinstveni primjerak vrhunske izvedbe kojem tek treba definirati podrijetlo.

Jedan od najvažnijih arheoloških lokaliteta u Hrvatskoj, onaj na Bribirskoj glavici s kontinuitetom od (pred)rimskog razdoblja, predstavlja A. Milošević u sljedećem članku. Nakon pregleda i komparativne analize pokretnih grobnih metalnih nalaza s lokaliteta koje je moguće pripisati sloju lokalne crkvene elite, A. Milošević nastavlja s predstavljanjem najnovijih arheoloških otkrića koji uključuju konačno definiranje faza gradnje postojeće crkve, od kasnoantičke i ranosrednjovjekovne rotonde sačuvane pod zemljom, preko potvrđene crkve Sv. Ivana iz 14. stoljeća (pregrađene u 18. stoljeću), te nestalog samostanskog sklopa dosad poznatog samo iz povijesnih izvora. Na temu 14. stoljeća nastavlja se L. Mor koji donosi analizu drvene skulpture Bogorodice s Djetetom, atribuirane *Majstoru Sv. Petra u Aufkirchenu* koji je djelovao u prvoj polovici 14. stoljeća na području istočnoalpskog prostora. Stilskom i komparativnom analizom autor skulpturu i djelovanje majstora smješta u širi geografski kontekst, tražeći kontakte sa srednjom Europom koji su oblikovali njegov specifičan umjetnički izričaj.

S. Banić ulazi u pitanje provenijencije reprezentativnog vezenog antependija naručenog oko 1330. za krčku katedralu, a koji je danas pohranjen u Muzeju Viktorije i Alberta (*Victoria and Albert Museum*) u Londonu. Autorica donosi opširan prikaz njegova europskog puta iz Kvarnera, ali i nove spoznaje o novovjekovnim restauratorskim zahvatima koji upućuju na moguće postojanje više primjeraka venecijanskog veza uvezenog u 14. stoljeću na otoku Krku. Na krčku se baštinu nadovezuje D. Ciković predstavljajući dekorativnu palu krčke katedrale izrađenu od srebra i pozlate u 15. stoljeću. Posebno vrijedan doprinos detaljnijem poznavanju pale jest analiza njezina ikonografskog programa koji se može dovesti u vezu s društvenim strukturama lokalne krčke elite te samim krčkim biskupom. Kvarnerski blok radova zaključuje M. Bradanović analizom kamene skulpture kvarnerskih otoka i Senja kasnog 14. stoljeća. Autor donosi raznovrsna djela dviju kamenoklesarskih radionica, koparsko-akvilejske te radionice zadarskog majstora Pavla iz Sulmone, preko kojih analizira utjecaj dvaju središta na kvarnersku sredinu, venecijanski sa sjevera te širenje ideja iz Zadra s juga.

I. Matejčić u svojem radu podijeljenom na dva dijela predstavlja rezultate istraživanja drvene skulpture s područja sjevernog Jadrana iz 14. i 15. stoljeća. Prvi dio rada donosi dosad neobjavljenu analizu skulpture anđela lučonoše pohranjenu u

zbirci vodnjanskog Sv. Blaža. U drugom dijelu autor usmjerava istraživački fokus na aktivnost jedne od najproduktivnijih venecijanskih drvenorezbarskih radionica s prijelaza 14. na 15. stoljeće, one Paola Campsa, čija ostvarenja, prije svega pozlaćeni drveni oltari, i danas krase brojne sjevernojadranske crkve i zbirke Veneta, Istre i Kvarnera. I. Fisković na temelju proučavanja arhivskih dokumenata i komparativne analize arhitekture redefinira ulogu Bonina Jakovljeva tijekom njegova angažmana u Dalmaciji u prvoj polovici 15. stoljeća. Tradicionalnom shvaćanju Bonina kao vrhnog kipara, I. Fisković suprotstavlja tezu o njegovoj važnoj graditeljskoj, pa i projektantskoj ulozi na gradilištima diljem srednje i južne Dalmacije koju temelji, između ostaloga, i na novim spoznajama o katedralnoj arhitekturi Šibenika i Korčule.

Odmak od hrvatskog materijala donosi F. Toniolo rezultatima istraživanja iluminiranih rukopisa povezanih sa ženskim samostanskim zajednicama Ferrare tijekom druge polovice 15. i početka 16. stoljeća. Uz pregled samostana na promatranom području, autorica preko odabranih primjera rukopisa ilustrira život i prakse samostana, osobito aspekte pobožnosti te odnosa samostanskih institucija s plemićkom elitom. Također, prvi put se objavljuje analiza rukopisne Regule sv. Augustine pohranjene u Modeni. X. Barral i Altet donosi vrlo zanimljivu teorijsku raspravu geopolitičke i naizgled povijesne tematike, gdje na primjeru arhitektonske i umjetničke produkcije Kraljevstva Mallorce u periodu 13. – 14. stoljeća kritički propituje koncept autonomne umjetnosti jednog geografski izoliranog političkog entiteta. Motiviran diskusijom iz druge polovice 20. stoljeća, X. Barral problem razlaže sve do pitanja korištenja odgovarajuće i korektne terminologije, koje je aktualno i danas.

S. Marcon uvodi nas u poglavlje *Nakon renesanse* novoobjavljenim prikazom minijature Krista stjegonoše na bakrenoj pločici koju je moguće atribuirati opusu Julija Klovića. Rasprava uključuje komparativnu analizu s grafikom koja prikazuje istu scenu te mogućnost datiranja minijature u kasniju fazu Klovićeva djelovanja. B. Goja vraća se na temu umjetničkog obrta primjerima liturgijskih predmeta iz riznice zadarske katedrale. U članku su obrađeni predmeti (kaleži, svijećnjak te pribor za pranje ruku) istaknutih milanskih srebrara T. Panizze i F. Ceppija, aktivnih u 19. stoljeću. Na temu umjetnosti 19. stoljeća nastavlja se članak R. Tomića u kojem predstavlja umjetničku djelatnost J. Högelmmüllera, autora mape litografija s prikazima Dalmacije iz 1847. godine. R. Tomić prvi put predstavlja četiri nova uratka u tehnici ulja na kartonu: tri s motivima Boke kotorske te autoportretom. Ovaj rad zaključuje traženjem umjetnikovih uzora u istaknutim imenima austrijskih umjetnika koji su slikali dalmatinske panorame. I konačno, posljednji rad poglavlja, a time i cjelokupnog zbornika, možda i simbolički, vraća se na temu jednog od najkompleksnijih spomenika istočne obale Jadrana – Dioklecijanove palače, i to kroz prizmu stvaralaštva belgijskog umjetnika J. B. van Moera iz 19. stoljeća, što proučava J. Belamarić. U Hrvatskoj dosad nepoznati likovni prikazi svakodnevice Splita (ulja, akvareli i grafike) otkrivaju nam neprocjenjive detalje povijesti palače prije vala drastičnih restauratorskih zahvata, poput izvornog stanja zvonika katedrale i brojnih drugih, danas izgubljenih detalja povijesne stratigrafije. Vrijednost van Moerova opusa ističe i pronađeni katalog djela s velikim brojem navedenih prikaza splitskih scena koji omogućuje povezivanje postojećih grafika i studija s izvedenim djelima te pruža smjernice daljnjim istraživanjima i traženju zasad neobjavljenih djela.

Vrlo heterogen profil autora članaka u ovom zborniku (riječ je o više od četrdeset istaknutih znanstvenica i znanstvenika iz cijele Europe) uvjetovao je širok dijapazon tema, kao i povijesnih razdoblja kojima se autori bave. Zbornik istovremeno obavlja dvostruku funkciju: s jedne strane, kao znanstvena publikacija mora odgovarati

visokim akademskim standardima te doprinijeti budućim istraživanjima. S druge je pak strane „pogled unazad”, svojevrsna refleksija osobne karijere i stečenih poznanstava tijekom višedesetljetnog rada. Ova publikacija svjedoči kako je moguće iskoristiti drugi cilj – iskazivanje zahvale za sav znanstveni i ljudski doprinos struci jednog istaknutog znanstvenika – kao pozitivni motivirajući faktor te uspješno realizirati prvi cilj, odnosno publicirati rad koji jest relevantan, sadržajan te koji donosi brojne nove objave rezultata istraživanja, argumentiranu raspravu i aktualne teme. Ukupan broj radova te širok vremenski raspon tema okupljenih u zborniku jamče kako će brojni istraživači u Hrvatskoj i izvan nje imati koristi za svoj daljnji rad te, između ostaloga i na materijalu publiciranom u ovom zborniku, imati priliku nastaviti znanstvenim putem koji je utabao Nikola Jakšić.